

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/4 2020 s. 1371-1380, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ÜR- (<ÜDÜR-) FİİLİ ve FİİL-TAMLAYICI İLİŞKİSİ AÇISINDAN GÖRÜNÜMLERİ

Yeter TORUN ÖĞRETMEN*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2020

Kabul Tarihi: Eylül, 2020

Öz

Dilin tarihi gelişimi içinde fiillerle ilgili üzerinde durulan konulardan biri de fiil-tamlayıcı ilişkisidir. Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda da Türkçenin gerek tarihi gerekse çağdaş dönemlerinde fiiller, fiil-tamlayıcı ilişkisi içinde ele alınmış ve alınmaktadır. Bu çalışmanın konusu ise Dîvânu Lugâti't-Türk'te *üdür-* biçiminde yer alan fiilin Eski Anadolu Türkçesindeki devamı niteliğindeki *ür-* ile bu fiilin türev ve birleşiklerinden oluşan biçimlerinin fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından değerlendirilmesidir. Eski Anadolu Türkçesinde "seç-" anlamıyla kullanılan *ür-* fiili ile aynı anlam alanı çerçevesinde fiilin diğer türev ve birleşiklerinden geçişli olanlar, bir ya da daha fazla tamlayıcı alabilmektedir. Bu fiillerin aldığı veya alabildiği tamlayıcılar *yükleme, çıkma, bulunma, yönelme (neden işlevli), araç, üstünlük* durumlarından oluşabilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, tamlayıcı, ür- (<üdür-) fiili.

VERB OF ÜR- (SELECT) IN OLD ANATOLIAN TURKISH AND ITS VIEWS IN TERMS OF VERB-COMPLEMENT RELATIONSHIP

Abstract

One of the issues dealing with verbs in the historical development of language is the verb-complement relationship. In studies on Turkish, verbs in Turkish both in historical and contemporary periods are dealt with and taken in the verb-complement relationship. The subject of this study is to evaluate in terms of verb-complementary relationship verb of *ür-* and its derivate and combinations, as a continuation of the verb in Old Anatolian Turkish, in the form of *üdür-* in Dîvânu Lugâti't-Türk. Those transitive from other derivatives and combinations of the verb in the same meaning area with the word "seç-" used in Old Anatolian Turkish can take one or more complement. The complements that these verbs take or can take can consist of cases of accusative, ablative, locative, dative (function of cause), instrumental, superiority.

Keywords: Old Anatolian Turkish, complement, verb of *ür-* (<üdür-).

1. Giriş

Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisi art zamanlı ve eş zamanlı bakış açıları çerçevesinde ele alınan konulardan biridir. Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda, fiilin aldığı, alabileceği tamlayıcıların ilgili fiilin anlam özellikleriyle belirlendiği (Karahan, 1997, s. 211-212); geçişlilik-geçişsizlik ve çatı açısından fiillerin farklı özellikler gösterebildiği ifade

* Doç. Dr.: Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ytorun@cu.edu.tr

edilir (Üstünova, 2017, s. 2144; Kara, 2016, s. 1205). Ayrıca Türkçenin fiillerinde tarihi süreç içinde fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından değişimler olabileceği de vurgulanır (Özkan, 1999, s. 125; Özkan, 2011, s. 521-532). Türkçenin fiillerine tamlayıcı-durum ilişkisi açısından bakılan çalışmalarda ise Türkiye Türkçesinde *yalın*, *yükleme (nesne)* (\emptyset , +i), *yönelme (yaklaşma)* (+e), *bulunma (kalma)* (+de), *çıkma (uzaklaşma)* (+den), *belirten* (+ (n)in), *araç-birliktelik* (+le) durumlarından söz edilmekte; fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından ise *belirli ve belirsiz nesne*, *yönelme-yaklaşma*, *bulunma-kalma-çıkış-uzaklaşma*, *araç-birliktelik* ve *araçsızlık-yalnızlık* (+siz) bildiren tamlayıcılara değinildiği görülmektedir (Kahraman, 1996, s. 7-8). Ayrıca fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından fiillerin bir ya da daha fazla tamlayıcı isteyebileceği; fiillerin birinci dereceden veya ikinci dereceden isteyebileceği tamlayıcılar olabileceği ifade edilir (Korkmaz, 2003, s. 780-789). Türkçenin belli başlı durum işaretleyicileri olarak varsayılan durum ekleri dışında, fiilin edatlı öbekten oluşan morfo-sentaktik yapılarla da fiil-tamlayıcı ilişkisi içinde olabileceği, durum kavramının isimle, tamlayıcı kavramının ise fiille ilgili olduğu dile getirilir (Yüceol-Özezen, 2007). Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisine yönelik çalışmalarda genel olarak fiillerin anlam özellikleri çerçevesinde istem durumunun belirlendiği, fiilin birincil ya da ikinci tamlayıcılara ihtiyaç duyabildiği ve genel olarak da fiillerin tamlayıcılarla olan ilişkisinde *durum-tamlayıcı-fiil* kavramlarının birlikte değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmanın kapsamı, fiil-tamlayıcı ilişkisini derinlemesine irdelemekten çok, Eski Anadolu Türkçesinde “seç-” anlamında kullanılan *ür-* fiili ve bu fiilin türev ve birleşiklerinin fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından görünümünü belirlemekle sınırlanmıştır.

Türkçede “seç-, ayırt et-” anlamında kullanılan fiillerden birini Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki *üdüür-* fiili oluşturur. Dîvânu Lugâti’t-Türk’ta “seçmek, üstün tutmak” (Atalay, DLT IV, s. 708) anlamındaki *üdüür-* fiili yanında, bu fiilin türevleri olan *üdrüş-* “seçmede yardım etmek veya yarışmak”, *üdrüm* “nesnelerin seçme olanı”, *üdrüdi* “seçilmiş şey”, *üdrüş* “nesneler arası seçim”, *üdürgen* “her zaman seçen (adam)” biçimleri de yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 929). Clauson’un etimoloji sözlüğünde de *üdüür-* biçiminde yer alan sözcüğe (pek çok şeyden birini) “seçmek”; (nesneleri) “parçalamak, ayırmak, dağıtmak” anlamları verilmiş ve sözcüğün Türkçenin farklı saha ve dönemlerindeki kullanımı ile ilgili örneklere yere verilmiştir (Clauson, 1972, s. 67-68). *Üdüür-* fiiline anlam genişlemesi olan sözcükler arasında yer veren Arslan Erol, Clauson’un etimoloji sözlüğünde *üdüür-* fiilinin *adır-* fiiliyle eş anlamlı olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir (2008, s. 575-576). 12-13. yüzyıllara ait Kur’an tefsirinin söz varlığıyla ilgili çalışmada fiil *ödür-* ve *özür-* biçimlerinde yer almış ve fiile “seçmek, tercih etmek” anlamları verilmiştir (Borovkov, 2002, s. 206-217). Dîvânu Lugâti’t-Türk’ta *üdüür-* biçiminde yer alan fiil, Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde *ür-* biçimindedir. Ayrıca Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde fiilin farklı fonetik biçimlerde türemiş biçimleri olan *ügürtle-*, *üyürtle-* ve *üvürtle-* biçimleri ile Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki *üdrüdi* biçiminin Eski Anadolu Türkçesindeki görünümünü oluşturan *üründü* sözcüğü, *üründü* sözcüğünden türetilen *üründüle-*, *üründülen-* türemiş fiilleri ile bu sözcüğün *kıl-* / *eyle-* / *ol-* yardımcı fiilleriyle oluşturduğu birleşik fiil yapıları da Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde yer alır (TarSözVI, 1972, s. 4060, 4062, 4083, 4084, 4087, 4090). Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili kimi çalışmalarda *ür-* fiilin *üdüür-* > *üyür-* > *ür-* biçiminde bir gelişim göstermiş olduğu ifade edilir (Taş, 2015, s. 91). Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki *üdüür-* fiilinden gelişen söz varlığı Osmanlı Türkçesinde *ögürtleyici*, *ögürtlemek*, *ögürtlenmiş*; *öründe*, *öründülenmiş*, *öründi*, *öründileyici*, *öründilemek*, *öründülenmiş* biçimlerinde yer almıştır (Tulum, 2011, s. 1426, 1432). *Üdüür-* fiilinin fonetik olarak farklılaşmış biçimleri, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi söz varlığı içinde yer alırken, ölçünlü Türkiye Türkçesi söz varlığı içinde

yer almaz. Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında Eski Anadolu Türkçesindeki kimi fonetik biçimlerin varlığını sürdürdüğü görülür. Türkiye Türkçesi ağızlarında “seçmek, iyisini ayırmak, ayıklamak” anlamlarında *üğütle-* / *üğürtle-* / *üvütle-*, *üyükle-*, *üyütle-* ve *üründüle-* biçimlerine rastlanır (DS XI, 1993, s. 4061; 4071).

Karahanlı Türkçesiden itibaren “seçmek” anlam alanı içinde Türkçede kullanılagelen ve bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı fonetik şekillerine rastlanabilen *üdür-* fiilinin Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde “*ür-*, *üğürtle-*, *üyürtle-*, *üvürtle-*“ fiil biçimleri ile “*üründi*, *üründülük*, *üründülü*” sıfat ve isim şekillerine, *üründü* isminden türetilen “*üründüle-*, *üründülen-*” fiillerine; *üründü kıl-*, *üründü eyle-* ve *üründü ol-* birleşik fiil şekillerine rastlanmaktadır (TarSözVI, 1972, s. 4060, 4062, 4083, 4084, 4087, 4090). Gerek etimoloji sözlüklerinde gerekse Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili kimi çalışmalarda *üdür-* fiili ve bu fiilin Eski Anadolu Türkçesindeki ses ve anlam değişimleri üzerinde durulduğu görülmektedir (Clauson, Taş, Aslan-Erol). Bu çalışmada ise sözcüğün ses ve anlam değişim ve gelişimleri açısından ayrıntılı olarak değerlendirilmesi çalışmanın birincil amacını oluşturmamakta; çalışmada “seçmek” anlam alanıyla ilgili *üdür-* fiilinin Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait kimi çalışmalarda *ür-*, *üyür-* / *üyer-*; *üğürtle-*, *üyürtle-*, *üvürtle-*; *üründüle-*, *üründülen-*; *üründü kıl-*, *üründü eyle-* ve *üründü ol-* biçimlerinden oluşan türev ve birleşiklerinin fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından görünümünün ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmada inceleme örneğini Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’ndeki ve Eski Anadolu Türkçesi Dönemi’ne ait diğer metinlerdeki veriler oluşturmuştur.

2. Ür- Fiili, Türev ve Birleşiklerinin Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Açısından Görünümleri

2.1. Ür-

Ür- fiiline fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından bakıldığında sıklıkla yükleme durumu ve çıkma durumu isteyen geçişli bir fiil olduğu görülür. Geçişli bir fiil olmasının yanı sıra anlam alanı düşünüldüğünde farklı nitelikteki tamlayıcılarla kullanıldığı görülmektedir. Bir şeyi veya bir kimseyi parça-bütün ilişkisi içinde çokluktan birini veya bir bölümünü seçme, üstün olanı seçme veya bir nedene dayalı olarak seçim yapma açısından *ür-* fiilinin birincil veya ikincil tamlayıcılarla kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinleri bağlamında *ür-* fiili ekli veya eksiz yükleme durumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duymaktadır (örnek 1, 2, 3). Seçime konu olan şey ya da kişinin seçilme evrenini göstermesi bakımından *ür-* fiilinin yükleme durumuyla birlikte en sık istediği durumu ise *bir şeyi ya da kimseyi bir yerden seçme / üstün tutma / ayırt etme* bağlamında çıkma durumu oluşturmaktadır (örnek 2, 3). *Yükleme durumu + neden işlevli yönelme + ür-* diziminin yer aldığı 4. örnek bağlamında *ür-* fiili, *bir şeyi bir nedenden dolayı seçme* bağlamında yönelme durumundaki isim işlevli birimi de tamlayıcı olarak isteme potansiyeline sahiptir. 6. örnekte ise *ür-* fiilinin bir bütün veya bir topluluk içinde üstün olanı veya üstün görüleni belirtmek için yükleme durumundaki bir tamlayıcının yanı sıra, *üzere* sözcüğüyle oluşturulan ve bir tür üstünlük durumu sayılabilecek yapıyla fiil-tamlayıcı ilişkisi içinde kullanımıyla karşılaşılmaktadır:

(1) (...) *andan Musa as. tañrı buyurdi kim benî İsrâ'il uluların alup Tura gele kim bularun kavmı buzaguya dapdugımın özrin dileyeler pes Musa yitmiş gişi ürdi tanrı buyurdugunlayın ve tañrı kocalara buyurmuşıdı pes altmış koca üründi bulundı tañrı vahiy kaldı Musaya kim on yigit irteledi kamusı kocalar oldılar ve degme kabileden altı gişi ürmişıdı* (KE, s.283, 442/11, 13).

(2) (...) *Mişa kabilesinden udi bin Musa ve Bünyamin kabilesinden Falta bin Rakuvimlun iki kabileden on iki kişi ürdi* (KE, s.311, 501/2).

(3) *Fir'avn cazuları cem eyledi ve bular yitmiş bin idi pes ol yitmiş binden ürüp yidi bin üstaz cazu çıkardı andan ol yidi binden yidi yüz ürdi andan ol yidi yüzden yitmiş üstaz ve bilge cazuyı ürdi* (KE, s.255, 386/3, 4, 5).

(4) *Yine aylardan dört ayı ürdi: Muharremi ürdi hürmet kılmaga, recebi ürdi harabun imaret kılmaga, şabanı ürdi hayratun budaklandırmaga, ramazanı ürdi yazugun köyündürmaga* (BH, 25b- 9-11).

(5) *Taırı azze ve celle künlerde dört kün ürdi kim anun içinde bir saat bar* (BH, 67a / 27).

(6) *Eşmuyal eyitdi taırı <anı> sizün üzere anı ürdi ilm içinde ve fazilet içinde sizden artuk kıldı* (KE, s.337, 553/1).

2.2. Üyür- / üyer-

Üdür- fiilinin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *üyür-* ve *üyer-* fonetik biçimlerine de rastlanır. Fiilin *üyür-* / *üyer-* biçimlerinin de fiil- tamlayıcı ilişkisi açısından birinci dereceden istediği tamlayıcı, yükleme durumudur. Yükleme durumu ekli veya eksiz olabilmektedir (örnek 1, 2). *Üyür-* / *üyer-* fiili birden çok tamlayıcı olması durumunda sıklıkla çıkma ve yükleme durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılmaktadır. Söz dizimsel sıralamada bütünü veya seçme evrenini ifade eden ve çokluk bildiren isim unsurundan oluşan çıkmalı tamlayıcı önce, seçme eylemine konu olan şey ya da kimseyi oluşturan yükleme durumundaki isim unsuru *üyür-* / *üyer-* fiiline daha yakın sıralanmakla birlikte (örnek 3); bazen *yükleme durumu + çıkma durumu + üyür-* / *üyer-* biçimindeki bir sıralamayla da karşılaşmaktadır (örnek 4). *Üyür-* / *üyer-* fiili 5. örnekte olduğu gibi yükleme durumuyla birlikte bulunma durumundaki bir tamlayıcıyı da alabilmektedir; ancak bu kullanımdaki bulunma durumu çıkma işlevindedir. *Üyür-* / *üyer-* fiili seçme kavram alanı çerçevesinde bir şey ya da kişinin üstünlük ilişkisi bağlamında seçimini bildirmek amacıyla *üstine* veya *üzere* sözcüğüyle oluşan öbekleri de tamlayıcı olarak alabilmektedir, bu kullanımlarda *üzere* ve *üstine* ile oluşan öbek yapılar durum kavramı açısından üstünlük durumu olarak nitelendirildiğinde, 6 ve 7. örneklerde olduğu gibi fiilin *üstünlük durumu + yükleme durumu* biçiminde iki tamlayıcıya gereksinim duyabildiği görülür. 8. örnekte ise yükleme durumundan sonra *içün* edatıyla oluşan bir edat öbeği gelmiştir. Bu sıralanışta da bir şey ya da kimseyi seçme nedeni dile getirilmektedir; bu kullanımda da *içün* edatıyla oluşan öbek *üyer-* / *üyür-* fiilinin neden-amaç durumundaki seçimlik tamlayıcısını oluşturmaktadır:

(1) (...) *anı ve anun anasını ibret ehli üzere nişan kıldı ya dahı ol arı canlu Meryem kim taırı üyerdi ve kamu avratlar üzerine ulu kıldı* (KE, s.514, 917/3).

(2) *Anuı için kim sen mini üyürmedin men sini üyürdüm* (BH, 111a / 17).

(3) *Melik ta'ala on sekiz biş 'âlem yarattı, kamusından adem oğlanın üyürdi. Dükeli adem oğlanlarından peygamberleri üyürdi. Kamu peygamberlerden Muhammed Mustafâyı üyürdi* (BH, 24a-17,18).

(4) *Çalap aydur, celle celaluhu: Men sini kullarumdan üyürdüm ve Kur'anı size birdüm* (BH, 108b / 19).

(5) *Andayuk Çalap celle celaluhu dükel kullarında bizi üyürdi* (BH, 39b-23).

(6) *Pes taırı eyitdi ya Musa İbrahim hiç nesneyi baña beraber eylemedi illa kim cümlesinin üstine beni üyerdi ve yigledi* (KE, s.154, 181/1).

(7) (...) *eyitdiler kim Yakubla Yūsufuñ işi evveli ve Yakub anı sevdiğin ve kalan oğlanları üzere yigleyüp üyerdügi eyleyidi kim (...)* (KE, s.174, 223/14).

(8) *Melik-i deyyān Yusuḫi kendü özi için üyürdi* (BH, 38a-14).

2.3. Ügürtle- / üyürtle- / üvürtle-

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'ndeki *ügürtle-* / *üyürtle-* / *üvürtle-* biçimlerinin de fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından ekli veya eksiz yükleme durumundaki bir tamlayıcıyı (örnek 1, 2); iki tamlayıcı alması durumunda da *çıkma* + *yükleme* durumundaki tamlayıcıları (örnek 3, 4) aldığı görülmektedir. *Ügürtle-* fiilinin yükleme durumundan sonra yönelme durumu ekini aldığı 5. örnekte ise yönelmeli tamlayıcı, neden bildirmektedir. Bu bakımdan bu örnekte yönelme durumunun işlevi bakımından *yükleme* + *neden* durumundan söz etmek uygun olur:

(1) *Yirmi bin bahadır ügürtleyüp bile koştı* (Anter. XIV. 271 // TarSöz VI).

(2) *Şol haceleri ki kemal-i akıl ve vüfur-ı mal birle mevsuf ve maruf olmuşlardı, üyürtlediler* (Ta. Sel. XV. 132 // TarSöz VI).

(3) *Ol buluttan bir kıgırıcı kıgırdı kim ya Kıyl işbu bulutlardan birisin üyürtlegil algıl* (Enb. XIV. 120 // TarSöz VI).

(4) *Allahü Taala İbrahim evladından İsmail'i ügürtledi* (Kesir. XV. 186 // TarSöz.).

(5) *Ügürtledi anı peygamberlige ve kulaguzladı doğru yola* (Cev. Es. XV. 373 // TarSöz VI).

2.4. Üründüle-

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde "iyisini seçmek, iyisini ihtiyar etmek" (TarSöz VI, s. 4087) anlamları verilen *üründüle-* fiili birini bir şey için seçmek ya da bir bütünden bir parçayı seçmek bağlamında *yükleme*, *çıkma*, *çıkma işlevli bulunma* durumundaki bir tamlayıcı ile kullanılabilir. Bazı örneklerde ise seçme eyleminin nedenini ifade etmek için yönelmeli veya edatlı öbeklerden oluşan ikincil tamlayıcılarla da *üründüle-* fiilinin kullanılabildiği görülmektedir. *Üründüle-* fiili 1 ve 2. örneklerde *yükleme* durumundaki bir tamlayıcı almıştır; 3. örnekte ise yüzey yapıda yalnızca *çıkma* durumundaki bir tamlayıcı yer almakla birlikte, derin yapıda örtük bir yükleme durumunun varlığından söz etmek gerekir. Diğer örneklere bakıldığında *üründüle-* fiili, 4. örnekte *çıkma* + *yükleme*; 5. örnekte *çıkma işlevli bulunma* + *yükleme*; 6. örnekte *yükleme* + *için edatıyla oluşturulan neden*; 7. örnekte ise *yükleme* + *neden işlevli yönelme*; 8. örnekte *yükleme* + *araç* durumu olmak üzere ikişer tamlayıcı alırken; 9. örnekte *yükleme* + *bulunma* + *neden* olmak üzere üç tamlayıcıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir:

(1) *Seksen bin asker üründüleyüp bunların levazımın görüp ol iki pehlevanı irsâl eyledi* (Müslim. XV. 2, 114 // TarSöz VI, s. 4088).

(2) *Senin Rabbin seni üründüleyüp nübüvvet, risalet birle ihtiyar kıla* (Enfes. XV. 404 // TarSöz VI, s. 4088).

(3) *Âkil ve fâzıl kimesnelerden üründüleyüp ihtiyar edip emreyledi ki varıp anda mahfi olalar* (Mevahib. XVI. 347 // TarSöz VI, s. 4089).

(4) *Vilayet erenlerinden yedi nefer kimesneyi üründüleyüp Türkistan milkine Hacı Ahmet Yesevi hazretlerini da'vet etmeğe irsâl ettiler* (Bektaş. XV. 27 // TarSöz VI, s. 4088).

(5) *Hak Taâlâ bunları Cennete kor ve kalan hayvanlar içinde bunları üründüler, hürmet eder* (Müz. XV. 36 // TarSöz VI, s. 4088).

(6) *Ya Adem, ben seni benim için üründüledim ve uçmağı sana helal kıldım* (Envar. XV. 352 // TarSöz VI, s. 4088).

(7) *Şunlardan ki kulağuzladuk ve üründüledük peygamberliğa* (Cev. Es. XV. 5 // TarSöz VI, s. 4088).

(8) *Âdem eyitti: Yâ Musa, sen ol Musa'sın kim Allahü Taâlâ seni kelâm ile üründüledi, seni peygamber kıldı* (Kesir. XV. 34 // TarSöz VI, s. 4088).

(9) *Yâ Musa bilir misin seni halk arasında peygamberlik için ne için üründüledim* (Rahat. XVI. 285 // TarSöz VI, s. 4089).

2.5. Üründülen-

Üründüle- fiilinin edilgen çatılı biçimi olan *üründülen-* ise fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından çıkma ve yönelme durumundaki tamlayıcıları aldığı görülür. *Üründülen-* fiilinin yönelmeli tamlayıcısı ilgili örnekte (3) neden bildirme işleviyle kullanılmıştır:

(1) *Ebunnecm Kürdi idi ki, Dinever ve Hemedan beğlerinden üründülenmiş idi* (Kesir. XV. 312 // TarSöz VI, s. 4090).

(2) *Altı bin altı yüz altmış altı hadis buyurdu Buhari ve Müslim içinde gelir ve Mesabih ve Mişarık içinden üründülenmiş ve yüz dört pâre kitaplar içinden üründülenmiş* (Saat. XV. 3 // TarSöz VI, s. 4090).

(3) *Bedürüsti İbrahim bir server idi muktada idi muti' idi Tanrı'ya üründülenmiş idi* (Cev. Es. XV. 373 // TarSöz VI, s. 4090).

2.6. Üründü kıl- / eyle-

Üründü isminin *kıl-* ve *eyle-* yardımcı fiilleriyle oluşturduğu *üründü kıl- / eyle-* birleşik fiilleri de fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından *yükleme*, *çıkma*, *üstünlük* ve *neden* durumunu gösteren tamlayıcıları alabilmektedir. Buna göre *üründü eyle- / kıl-* fiilleri, 1 ve 2. örneklerde *yükleme*; 3. örnekte *çıkma + yükleme*; 4. örnekte *yükleme + üstünlük*; 5. örnekte ise *yükleme + neden* durumundan oluşan tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

(1) *Üründü eyledi yüz pehlivanı / Ki tatarlardı ad ile cihamı* (Şeh. Ş. XVI. 553 // TarSöz VI, s. 4087).

(2) *Andan sonra ol Hak yardımcıları sahabeler ve halifeleri üründü kıldı.* (Kel.XIV. 1 // TarSöz VI, s.4087).

(3) (...) *pes dalguçların re'isin kığırdı eyitdi var yaranlarından yüz dalguç ihtiyar eyle pes yüz gavvas ürdi andan eyitdi ol yüzden otuz üründü kıl öyle kıldı andan eyitdi ol otuzdan on üründü kıl eyle kıldı andan eyitdi ol ondan için üründü kıl pes üç üründü gavvası çıkardı* (KE, s.376, 632/9, 10, 11).

(4) *Tañrı eyitdi ya Musa ben seni âdemiler üzere üründü kıldum* (KE, s.275, 427/9).

(5) *Hazret-i Muhammed'i peygamberlik izzeti ve risalet hatmi için üründü kıldı* (Kel.XIV. 1 // TarSöz VI, s.4087).

2.7. Üründü ol-

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde "seçilmek, seçkin, mümtaz olmak" (TarSöz VI, s.4091) anlamı verilen *üründü ol-* birleşik fiili geçişsiz bir birleşik fiil olması bakımından ilgili örnekte herhangi bir tamlayıcı almamıştır:

Zira biz ilm-i ezelde bilirdik ki anlar üründü olmaga lâyıklardı (Leys. Mu. XIV-XV.// TarSöz VI, s.4091).

3. Sonuç ve Değerlendirme

İnceleme örneklemini doğrultusunda ele alınan fiiller, fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından değerlendirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır:

Aldığı tamlayıcı/lar	Fiil
Yükleme Çıkma + yükleme Yükleme + üstünlük (üzere) Yükleme + neden (+A) Bulunma + yükleme	ür-
Yükleme Üstünlük (üzere, üstine) Çıkma + yükleme Yükleme + neden (içün) Bulunma + yükleme	üyür- / üyer-
Yükleme Çıkma + yükleme Yükleme + neden (+A)	ügürtle- / üyürtle- / üvürtle-
Yükleme Çıkma Çıkma + yükleme Bulunma + yükleme Yükleme + neden (+A / için) Yükleme + araç Yükleme + bulunma + neden (içün)	üründüle-
Çıkma Neden (+A)	üründülen-
Yükleme Çıkma + yükleme Yükleme + üstünlük (üzere) Yükleme + neden	üründü / ürüdü kıl- / eyle-
-	üründü ol-

Bu tabloya göre *ür-* fiili bir veya iki tamlayıcıya gereksinim duyabilmektedir. Buna göre *ür-* fiilinin geçişli bir fiil olması bakımından birinci dereceden gerektirdiği tamlayıcı yükleme durumudur. *Ür-* fiilinin iki tamlayıcıya gereksinim duyduğu kullanımlarda ise biri *yükleme*, diğerleri ise *çıkma*, *üstünlük*, *neden (+A / için)* ve *bulunma* olmak üzere *çıkma + yükleme*, *yükleme + üstünlük*, *yükleme + neden (+A)*, *bulunma + yükleme* biçimlerinde iki tamlayıcıyı aldığı görülmektedir. İncelemeye konu olan *ür-* fiilinin türev ve birleşiklerine bakıldığında *üyür-* / *üyer-* fiili *yükleme*, *üstünlük durumları* ile *çıkma + yükleme*, *yükleme + neden (+A)*, *bulunma + yükleme*; *ügürtle-* / *üyürtle-* / *üvürtle-* fiili *yükleme*, *çıkma + yükleme*, *yükleme + neden (+A)*; *üründüle-* fiili *yükleme*, *çıkma*, *çıkma + yükleme*, *bulunma + yükleme*, *yükleme + neden (+A / için)*, *yükleme + araç*, *yükleme + bulunma + neden*; *üründülen-* fiili *çıkma*, *neden (+A)*; *üründü / ürüdü kıl-* / *eyle-* fiili *yükleme*, *çıkma + yükleme*, *yükleme + üstünlük*, *yükleme + neden* biçimlerinde bir veya iki tamlayıcı alabilmektedir. *Üründü ol-* fiilinin aldığı herhangi bir tamlayıcıya rastlanmamıştır.

Bu fiillerden geçişli olanların birinci dereceden gerektirdiği tamlayıcı *yükleme* durumudur. Bir şeyi veya kimseyi bir bütün içinden *seçmek / ayırt etmek* bağlamında ilgili fiillerin *yükleme* durumundan sonra en sık gereksinim duyduğu tamlayıcı ise *çıkma* durumudur. Bu fiillerin *çıkma* durumundaki tamlayıcıları, seçim-seçenek kavramının çokluk kavramıyla ilişkisi doğrultusunda, genellikle topluluk isimlerinden veya çokluk eki almış bir isim unsurundan oluşmuştur (Torun Öğretmen, 2020, s. 75). Bunların dışında fiilin / fiillerin içeriğine bağlı olarak üstün olanı seçme, bir nedene dayalı olarak seçim yapma bağlamında ikinci olarak ilgili fiil / fiiller *üstünlük* ve *neden* durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılabilir. İncelemeye konu olan fiiller sıklıkla bir veya iki tamlayıcıyla birliktelik kullanımı sergilerken, bu fiillerden *üründüle-* fiilinin *yükleme + bulunma + neden* olmak üzere üç tamlayıcı aldığı; araç durumundaki tamlayıcıya da yalnızca *üründüle-* fiilinde rastlandığı görülür.

Türkiye Türkçesinde *ür-* fiili ile aynı anlam alanına giren *seç-* fiilinin aldığı tamlayıcılar *eksiz yükleme (Ø)*, *ekli yükleme (+i)*, *yönelme (+e)*, *çıkma (+den)*, *bulunma (+de)*, *araç (+le)* durumlarından oluşmaktadır (Kahraman, 1996, s. 244). Eski Anadolu Türkçesindeki *ür-* fiili, türev ve birleşikleri Türkiye Türkçesindeki *seç-* fiiliyle fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından karşılaştırıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır:

<i>Ür-</i> (<i>üyür-</i> / <i>üyer-</i> , <i>ügürtle-</i> / <i>üyürtle-</i> / <i>üvürtle-</i> , <i>üründüle-</i> , <i>üründü</i> / <i>üründi kıl-</i> / <i>eyle-</i>)(EAT)	<i>Seç-</i> (TT)
Yükleme	Yükleme
Çıkma	Çıkma
Yönelme (neden)	Yönelme
Bulunma	Bulunma
Araç	Araç
Üstünlük	-

Tabloda da görüldüğü üzere Eski Anadolu Türkçesinde *ür-* fiili, türev ve birleşikleri ile Türkiye Türkçesinde aynı anlam alanı için kullanılan *seç-* fiili karşılaştırıldığında her iki fiilin de fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından benzer kullanımlar sergilediği görülürken; *ür-* fiili, türev ve birleşikleri *bir şey ya da bir topluluk üzerine üstün olanı seçmek* bağlamında *üzere* edatıyla oluşan üstünlük durumundaki tamlayıcıyla da kullanılabilir.

Sonuç olarak gerek art zamanlı gerekse eş zamanlı olarak fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından Türkçenin fiilleri değerlendirildiğinde, fiilin anlam özellikleri ve geçişlilik-geçişsizlik durumu ilgili fiilin tamlayıcı alabilme kapasitesini belirlemektedir. Bu doğrultuda *seçmek* anlam alanına yönelik kullanılan *ür-*, bu fiilin türev ve birleşikleri Eski Anadolu Türkçesinde fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından çeşitlilik göstermektedir.

Kaynaklar

- Arslan Erol, H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Divanu Lûgati 't-Türk dizini Cilt IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- BH: *Behcetü'l-Hadâ'ik Fi Mev'izati'l-Halâ'iyk*: Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-hadâ'ik fi mev'izati'l-halâ'iyk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da bulunmuş Kur'an tefsirinin söz varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Clauson, S.G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.
- DS XI: *Derleme Sözlüğü XI*. (1993). Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud-dîvânu lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kara, F. (2016). Oldurganlık ve ettirgenlik çatı eklerinin işlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1204-1215.
- Karahan, L. (1997). Fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerine. *Türk Dili* 1997 / II-549 (Eylül-1997), 211-212.
- KE: *Kıyas-ı Enbiya: Demir, N., Yılmaz, E. ve Küçük, M. (2012). Kıyas-ı enbiya*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, A. (1999). Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisi ve fiillerin istem değiştirmesi. *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1, 125-143.
- Özkan, A. (2011). Eski Anadolu Türkçesindeki bazı fiillerin hâl ekli tamlayıcıları ve bu tamlayıcılarda zaman içinde görülen değişiklikler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 521-532.
- TarSöz VI: *Tanıklarıyla tarama sözlüğü VI*. (1972). Ankara: TDK Yayınları.
- Taş, İ. (2015). *Süheyl ü Nev-Bahâr'da eskicil ögeler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Torun Öğretmen, Y. (2020). *Türkiye Türkçesinde seçenek ve seçim*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Tulum, M. (2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üstünova, K. (2017). Geçişli durum eylemlerinde yaptırım ekinin kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2144-2153.
- Yüceol Özezen, M. (2007). Türkçe dil bilgisinde durum ve tamlayıcı konusu. *TDAY-Belleten-I*, 145-164.

Extended Abstract

Verb-complement relation in Turkish is one of the most emphasized issues. In this study, the verb-complement relation is considered verb of *ür-* which is used in Old Anatolian Turkish with the meaning of "select-" and its derivative and combinations. Verb of *ür-*, meaning of "select", is form of *üdür-* in Divanu Lugati't-Turk. The form of this verb that has undergone sound changes or derived or combined forms of this verb are located in the vocabulary of Old Anatolian Turkish. In this study, forms of *ür-*, *üyür-* / *üyer-*, *ügürtle-* / *üyürtle-* / *üvürtle-*, *üründüle-*, *üründülen-*, *üründü* / *üründü kıl-* / *eyle-* ve *üründü ol-* in Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, is discussed in terms of verb-complement relationship.

Verb of *ür-*, which discussed in the study, can take one or two complements in style of accusative, ablative + accusative, accusative + superiority, accusative + dative (function of cause), locative + accusative. The primary complement of the verb of *ür-* is accusative case. After accusative case, verb of *ür-* requires ablative case generally. At this point, the fact that the complements most wanted by the verb of *ür-* is the accusative case and ablative case, the meaning feature of the verb of *ür-* (*seç-*) is related. If the verb of *ür-* takes two complements, one of these complements is the accusative case. Among the secondary complements of the verb of *ür-*, there are superiority case and cause case.

The primary complement received by the verb of *üyür-* / *üyer-* is the accusative case. Apart from that, verb of *üyür-* / *üyer-* can take complements in the cases of ablative, superiority, cause, and locative (with function of ablative). The verb of *üyür-* / *üyer-* can take one or both of these complements.

The forms of *ügürtle-* / *üyürtle-* / *üvürtle-* can take complements in cases of accusative, ablative and dative (with function of cause). The forms of *ügürtle-* / *üyürtle-* / *üvürtle-* can take one or two complements.

Verb of *üründüle-*, which derved from the name of *üründü*, is also rich in terms of the verb-complement relationship. According to this, verb of *üründüle-* can take complements consisting of the order accusative, ablative, ablative + accusative, locative + accusative, accusative + cause (+A, için), accusative + instrumental, accusative + locative + cause (+A, için). Different from other verbs, verb of *üründüle-* can take three complements.

Verb of *üründülen-*, reflexive form of *üründüle-*, can take complements in the cases of ablative and dative (with function of cause).

Firstly, compound verbs of *üründü* / *üründü kıl-* / *eyle-* are used with a complement in case of accusative. These verbs can take two complements consisting of the order ablative + accusative, accusative + superiority, accusative + cause (için).

Primary complement of these verbs, which are transitive, is case of accusative. In the context of selecting / distinguishing something or anyone from a whole, the complement that the related verbs most frequently need after the accusative case is the ablative case. The complement in the case of ablative is usually consists of community names or a name element with a plural suffix.

In the direction of the examination sample, the phrases formed with words of *üzere* and *üstine* were named as superiority case. The superiority case is one of the secondary complements. In the examples where the words *üzere* and *üstine* are used, it is emphasized that a group or community is selected and held superior. At this point, one of the concepts related to the concept of "choosing" is the concept of superiority.

In the examples that are subject to the investigation, the case of cause was formed by the suffix with the dative (+ A) case used with the cause reporting function and with preposition of "için".

When verb of *ür-* (forms of derivatives and compounds) in Old Anatolian Turkish and verb of *seç-* in Turkey Turkish compared, it appears to be similar both of them in terms of verb-complement relation.

As a result, the verb of *ür-* (with forms of derivatives and compounds) in Old Anatolian Turkish varies in terms of verb-complement relationship. Verbs of Turkish can have a rich complements pattern according to their meaning features. Verb of *ür-* (with its derivatives and combinations) in Old Anatolian Turkish is one of them.